

Міністерство освіти і науки України

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки

На правах рукопису

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ**

Студентки II курсу

Спеціальності 053 Психологія

Заочної форми навчання

Мацюк Ольги Леонідівни

Науковий керівник

доктор психологічних наук, професор
кафедри психології, соціальної роботи та
педагогіки

Біла Ірина Миколаївна

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Київ-2022

АНОТАЦІЯ

Мацюк О. Л. Психологічні особливості соціальної підтримки у ситуаціях кібербулінгу

Робота присвячена

Ключові слова: жорстокість, насильство, агресивна поведінка, кібербулінг, психологічна підтримка, особистість, психологічне здоров'я.

SUMMARY

Matsiuk O. L.

The work has

Key words: cyberbullying, psychological support, cruelty, violence, aggressive behaviour, personality, psychological health.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Статті в наукових фахових закордонних виданнях

1. Kateryna Katerynchuk, Sergiy Kyrenko, Olha Nazarenko, Olga Koval, Olha Matsiuk. Legal and socio-psychological issues of bullying and cyberbullying. *Journal of law and political sciences*. Vol. 29, issue 4 Sept. 2021 P. 71-99. URL: <https://drive.google.com/file/d/1kEpn5th830ITli2N0yX8Ts3pZBzYmKkS/view> (Web of Science)

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Катеринчук К. В., Мацюк О. Л. Булінг: правові та соціально-психологічні аспекти. *Слово Національної школи суддів України*. № 3 (32), 2020. С. 113-124.
2. Катеринчук К. В., Мацюк О. Л. Булінг і кібербулінг: особливості та шляхи запобігання. *Слово Національної школи суддів України*. № 1, 2021. С. 39-52. URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/1_31_2021/katerynchuk%20matsiuk%20buling.pdf
3. Катеринчук К. В., Мацюк О. Л. Теоретичні та практичні аспекти боротьби з булінгом. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. № 3-4, 2021. С. 46-50. URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/1_31_2021/katerynchuk%20matsiuk%20buling.pdf

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дипломної роботи

1. Мацюк Ольга. Проблемні питання праворозуміння поняття «Булінг». *Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів*. К.: ДУІТ, 2021. С. 327-329.

2. Катеринчук К. В., Мацюк О. Л. Проблемні питання «Булінгу». *X Міжнародна науково-практична конференція «Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку»*, м. Київ, 10 грудня 2021 року. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». С. 163-164

3. Орловська Ольга Анатоліївна, Мацюк Ольга Леонідівна. Соціально-психологічні наслідки булінгу. *Соціально-психологічні проблеми суспільства : матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 16-17 квітня 2021 р. К.: Таврійській національний університет імені В. І. Вернадського. С. 141-144

4. Мацюк О. Л., Полат І. В. Проблеми криміналізації булінгу. *Міжнародна науково-практична відеоконференція «Adorbemperlinaas. До світу через мови»*. Київ, 13-14 травня 2021. С. 634-636

Публікації, які додатково відображають наукові результати роботи

1. Катеринчук К. В., Мацюк О. Л. Порівняльна характеристика міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав дитини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. № 3, 2021. С. 304-315.

URL:<http://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/396/366>

2. Мацюк О. Л. Психологія неповнолітніх правопорушників. *Соціально-психологічні проблеми суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 10 квітня 2020 р.К.:

Таврійській національний університет імені В. І. Вернадського, 2020.
С. 229-233.

3. Мацюк О. Л. Застосування катувань на тимчасово окупованих територіях. Наукові читання, присвячені пам'яті Т. А. Денисової: збірник матеріалів, м. Запоріжжя, 10 березня 2022 р. Класичний приватний університет. Запоріжжя: КПУ, 2022. С. 460-461.
URL:file:///C:/Users/User/Desktop/Статті%20мої/Збірники/збірник%20konf%20(Денисова)%202022%20(1).pdf

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЯВИЩА КІБЕРБУЛІНГУ	Error!
Bookmark not defined.	
1.1. Характеристика поняття кібербулінгу	Error! Bookmark not defined.
1.2. Причини виникнення кібербулінгу	Error! Bookmark not defined.
1.3. Типи (форми) кібербулінгу	Error! Bookmark not defined.
1.4. Соціально-психологічні наслідки кібербулінгу	Error! Bookmark not defined.
defined.	
Висновки до розділу І	26
РОЗДІЛ ІІ. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КІБЕРБУЛІНГУ	Error!
Bookmark not defined.	
2.1. Визначення вибірки, бази та етапів дослідження....	Error! Bookmark not defined.
defined.	
2.2. Методи і методики дослідження.....	Error! Bookmark not defined.
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження ..	Error!
Bookmark not defined.	
Висновки до розділу ІІ.....	Error! Bookmark not defined.
РОЗДІЛ ІІІ. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА КІБЕРБУЛІНГУ	Error! Bookmark not defined.
3.1. Специфіка програми профілактики кібербулінгу ..	Error! Bookmark not defined.
defined.	
3.2. Рекомендації щодо супроводу групи ризику жертв кібербулінгу	Error!
Bookmark not defined.	
Висновки до розділу ІІІ	Error! Bookmark not defined.
ВИСНОВКИ	Error! Bookmark not defined.
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	27
ДОДАТКИ.....	37

ВСТУП

Актуальність теми. У зв'язку з викликами сьогодення, а саме пандемії COVID-19, військових дій у країні, заклади освіти здебільшого перейшли на дистанційну форму навчання.

Тут ще треба абзац про специфіку онлайн навчання...

Таке навчання є новітньою та перспективною формою, та все ж не дозволяє повністю позбутися негативних моментів, уникнути деструктивних факторів соціальної дезадаптації.

Здобувачі освіти не застраховані від цькування та булінгу.

Малолітні/неповнолітні особи часто спостерігають сцени насильства та жорстокого поводження у засобах масової інформації, інтернеті або самі мали досвід спостерігати/переживати такий вид насильства.

Явище кібербулінгу є соціальним, тому привертає увагу суспільства та науковців різних країн. Тому, слід звернути увагу на цю проблему для подальшого запобігання та попередження кібербулінгу, адже саме під час дистанційного навчання дана проблема набирає обертів.

Цій проблемі присвячували свою увагу вітчизняні (.....) та зарубіжні дослідники (...). Нагальним є пошук шляхів психологічної профілактики, та підтримки у ситуаціях кібербулінгу й розробка ефективних заходів соціально-психологічної допомоги у закладах освіти.

Мета: аналіз соціально-психологічних особливостей кібербулінгу в освітньому середовищі та розробка програми психологічної профілактики й

підтримки у ситуаціях кібербулінгу.

Методи: Для досягнення мети було використано методи наукових досліджень: теоретичний метод (аналіз та систематизація наукової літератури, наукових праць, фахових видань), емпіричний (проведення анкетування студентів вищих навчальних закладів та учнів шкіл), статистичний (за допомогою методів математичної статистики здійснена кількісна і якісна обробка даних анкетування), контент-аналіз (використовувався під час аналізу нормативно-правової бази). Було проаналізовано методики (тест-опитувальник «Драматичний трикутник» Ніконової О. Ю., методика «Вивчення схильності до агресивної поведінки А Баса та А. Даркі (адаптація А. К. Осницького) методика «Особистісна агресивність і конфліктність» Е. Ільїна та П. Ковальова), які допоможуть виявити психологічні особливості кібербулінгу та допомогти у процесі психо-соціальної підтримки у даних ситуаціях.

Об'єкт дослідження: кібербулінг у закладах освіти.

Предмет дослідження: психологічні особливості соціальної підтримки у ситуаціях кібербулінгу.

Завдання дослідження:

- визначити сутність поняття кібербулінгу у площині психології, права, а також інших ключових категорій понять;
- проаналізувати специфіку прояву кібербулінгу в освітньому середовищі;
- з'ясувати психологічні особливості соціальної підтримки у ситуаціях кібербулінгу;
- розробити програму психологічної підтримки у ситуаціях кібербулінгу;
- розробити пропозиції та рекомендації щодо запобігання та вдосконалення методів протидії кібербулінгу.

Практичне значення роботи: положення, які викладені у роботі можуть бути використані психологами, класними керівниками

загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів з метою попередження кібербулінгу.

Структура роботи. Робота складається із вступу, **xxx** розділів, висновків, списку використаних джерел (**xxx**) та додатків (**xxx**). Загальний обсяг роботи – **xxx** сторінки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЯВИЩА КІБЕРБУЛІНГУ

1.1. Характеристика поняття кібербулінгу

XX та XXI століття характеризуються технічним прогресом. Поява комп'ютерів та телефонів несуть за собою, як позитивні так і негативні наслідки. На сьогоднішній день підлітки є активними користувачами Інтернет-мережі, яка все частіше полонить. Три роки учасники освітнього процесу періодично займаються онлайн. Таке навчання стало альтернативою під час інфекції Covid-19 та війни в Україні, але така форма навчання підвищує випадки цькування онлайн. Агресія проявлена в соціальних мережах несе за собою не менш негативні наслідки, ніж булінг, тому проблема кібербулінгу загострюється та набирає масштабів.

Законодавство не дає чіткого визначення кібербулінгу, але відповідно до ст. 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] є поняття булінг (цькування) – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному

насилльстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

У контексті даного визначення, ми бачимо частинку щодо застосування засобів електронних комунікацій, які і стосуються даної проблематики, тобто кібербулінгу.

Дослідженню проблеми кібербулінгу присвятили такі зарубіжні та відчизнянні науковці: Hemphill S., Kotevski A., Tollit M., Л. Найдьонова, Х. Лейман, Н. Лебедева, А. Кравчук, І. Шкриль, О. Міхеєва, М. Корнієнко та інші. Наукові здобутки вище зазначених вчених є актуальними та вагомими, але потребуються доопрацювання.

За оцінками різних фахівців (Георгій Гогіташвілі, Кріста Коллодей, Микола Наріцин), найбільш суттєвою характеристикою названих явищ є те, що їх визначають тільки тоді, коли мають не одноразові, а систематичні, регулярно повторювальні прояви в поведінці та ставленнях, які виходять за межі доброзичливих чи соціально-схвалювальних норм [2, с. 47].

Аналіз спеціальної літератури в частині визначення кібербулінгу доводить, що в більшості випадків, дослідники надають різні визначення.

За Л. Найдьоновою: «кібербулінг(віртуальне знущання) - це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо» [3, с. 9]. Кібербулінг – це напади з метою нанесення психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту (е-мейл), миттєві повідомлення, розгортаються в чатах, на веб-сайтах, в соціальних мережах; діють через текстові повідомлення (смс) або через зображення (фото, відео); до кібербулінгу відносять також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [3, с. 11]. Авторка вважає, що кібербулінг кидає новий виклик

батькам, освітянам, іншим дорослим, які спілкуються з дітьми, адже він начебто і не є реальним, але, нажаль, шкода, яку він завдає, - повністю реальна. Науковець А. Найдьонова стверджує, що дослідження традиційного «дворового» або «шкільного» булінгу підтверджують саме його соціально-психологічну, а не індивідуально-психологічну природу. Агресивні нападки ймовірних булерів розповсюджуються на більшість членів групи, але жертвами постійного булінгу можуть стати не всі. Існує тісний взаємозв'язок між поведінковими та особистісними особливостями жертви та здійснюваними щодо неї насильницькими діями. Можна провести паралель між патернами поведінки жертви булінгу та кібербулінгу і ми побачимо, що існує чіткий портрет «жертви» у обох випадках. Необхідно підкреслити, що будь-яка дитина може стати об'єктом для насильницьких дій.

За М. Фадеєвою: «кібербулінг - це агресивна поведінка особи, частіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини засобами електронної комунікації» [4, с. 24].

П. Сміт визначає кібербулінг, як агресивні, навмисні дії, які здійснюються групою або окремою особою з використанням електронних форм комунікації, повторно чи з плином часу проти жертви [5].

З позиції поведінкової психології кібербулінг - це континуум різних форм поведінки, однозначним проявом яких є виникнення конфліктних відносин задля утримання будь-якої форми нерівності, соціальної ізоляції, відчуження, виключення з комунікації тощо. При цьому, це багаторазово повторювана агресивна поведінка, що має довільний, а не випадковий характер, містить задум нашкодити людині та базується на дисбалансі влади (фізичної сили, соціального статусу в групі) [6].

ЮНІСЕФ визначає кібербулінг як цькування із застосуванням цифрових технологій. Кібербулінг – це знущання з використанням цифрових технологій, яке може відбуватися в соціальних мережах, платформах обміну повідомленнями, ігрових платформах та мобільних телефонах. Це

повторювана поведінка, спрямована на те, щоб налякати, розлютити або присоромити тих, хто є мішенню [7].

Підсумувавши вище описане, ми можемо сказати, що кібербулінг – це заподіяння шкоди іншим особам за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Учасники кібербулінгу: булер (той хто чинить цькування); потерпілий (жертва), спостерігачі (ті хто спостерігають і можуть стати захисником або жертвою).

П. Рандолл зазначає, що «є очевидним, що жодна дитина не народжується з якимось особливим геном булінгу, який чекає на сприятливі обставини, щоб розпочати свою руйнівну дію. Більшість розуміє, що людина, яка поводить себе подібним способом є продуктом складних соціальних процесів, які через недосконале навчання і виховання, створюють антисоціальну особистість, схильну до агресивного маніпулювання іншими людьми, як правило, слабшими. До тих пір, поки моделі соціалізації (у тому числі й гендерної) будуть недосконалими, невідповідними розвитку сучасного суспільства, будуть виховуватися люди, які ставатимуть ініціаторами булінгу у школі, на робочому місці, в сім'ї» [8, с. 73]. Ми поділяємо думку П. Рандолла, адже поведінка людини залежить від навколишнього середовища, а також від моделі сім'ї. При народженні всі люди однакові, а у процесі становлення особистості, тобто виховання та інші. Дитина набуває різні риси характеру, а також повторює антисоціальну поведінку дорослих та стає агресивною, чинить булінг/кібербулінг проти слабшого.

Факторами підвищеного ризику прояву жорстокої поведінки є досвід попередньої агресивної чи жорстокої поведінки, вчинення щодо них у минулому фізичного чи сексуального насилля, піддавання насильству вдома чи в громаді, генетичні фактори (сімейна спадковість), вплив жорстокості в медіа (телебачення, фільми, Інтернет), вживання наркотиків або алкоголю, наявність вогнепальної зброї вдома, комбінацію стресогенних соціо-економічних факторів сім'ї, пошкодження мозку тощо [9].

Д. Олвеус і М. Хармін розглядаючи девіантну поведінку дітей агресорів поділяють їх на такі психолого-правові групи:

1. Тимчасові правопорушники. Такі особи, скоюють у більшості випадків, одне правопорушення. Найчастіше це – дрібне хуліганство, але після профілактичної бесіди, майже, не повертаються до асоціальної поведінки;

2. Важковиховувані діти. Ця група характеризується схильністю до агресії. Агресія в цій ситуації виступає як образа або заподіяння шкоди. Тобто результатом агресії є будь-які негативні наслідки, а не окремі види збитків, як наприклад, тілесні ушкодження тощо. Зазвичай, причиною скоєння правопорушення є проблеми в школі чи в родині. У такий спосіб діти виміщають свій біль та гнів;

3. Потенційні правопорушники. Ці неповнолітні схильні до постійного скоєння правопорушень в силу свого оточення. Як правило, це підлітки з неблагополучних, неповних сімей, з низьким рівнем матеріального статку, з криміналізованим оточенням, де їм приділяють мало часу. Такі правопорушення, як дрібна крадіжка, побиття, вони вважають нормою життя;

4. Одноразові правопорушники - підлітки, які скоїли один серйозний злочин. Зазвичай, це вбивство у стані афекту. Наприклад через кохання.

5. Постійні правопорушники. Особи цієї групи характеризуються схильністю до постійного скоєння тяжких злочинів. На жаль, підлітки, які скоюють постійні правопорушення усвідомлюють свою соціальну небезпеку та пишаються цим [10, с. 59].

Отже, на початку 2019 року в українському правовому полі з'явилося визначення «булінг», запроваджене в так званому антибулінговому законодавстві, яке умовно складається з двох частин – покарання та профілактики. Термінологія статті 173⁴ КУпАП не передбачає відокремлення булінгу від кібербулінгу, але як ми бачимо з визначень вище наведених, що кібербулінг – це ті самі визначені дії, але уже із застосуванням електронних засобів. У зв'язку з тим, що у Законі України «Про внесення

змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» немає чіткого визначення кібербулінгу пропонуємо затвердити дане поняття на законодавчому рівні, а також розробити профілактичні програми щодо попередження та протидії кібербулінгу.

1.2. Причини виникнення кібербулінгу

Однією із важливих причин виникнення кібербулінгу є прагнення до подолання почуття неповноцінності, яке дитина переживає досить довго. Основні причини кібербулінгу – психічні й психологічні травми агресора:

- самоствердження через насильство;
- задоволення від насильства;
- нудьга, відсутність зайнятості;
- заступництво зверху й підтримка агресора оточенням;
- гормональні порушення в агресора: спонтанний гнів, страх, агресія;
- заздрість до жертви;
- копіювання, моделювання перенесеного насильства.

Приклади включають:

- поширення брехні про когось у соціальних мережах або розміщення соромливих фотографій чи відео когось;
- надсилання образливих, образливих або загрозливих повідомлень, зображень чи відео через платформи обміну повідомленнями;
- видавати себе за когось і надсилати підлі повідомлення іншим від їхнього імені або через підроблені облікові записи та інше.

Діти добре розпізнають фізичне насильство, плутаються в економічному, не визнають психологічного та соромляться сексуального насильства, при тому, що досить часто до нього вдаються, не розуміючи наслідків. Перше рішення суду про булінг, прийняте 5 лютого 2019 року в Бориспільському міськ районному суді Київської області, стосувалося проявів психологічного та сексуального насильства дитини щодо своєї

ровесниці в школі із застосуванням засобів електронних комунікацій, а саме поширення непристойних фото в мережі «Інстаграм». «Жарт» кривдниці обернувся для її батьків стягненням у вигляді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та судового збору [11].

Однією з умов забезпечення прав і свобод людини є запобігання вчиненню насильницьких дій. Діти є найбільш незахищена, уразлива соціальна група, тому часто стають потерпілими від правопорушень проти життя і здоров'я особи. Проблема застосування насильства щодо дітей є актуальною для багатьох країн світу.

Розвиток концепції прав людини призвів до того, що права дитини були виділені в особливу категорію. На початку 20 століття права дітей, як правило, розглядалися в контексті існуючих проблем використання дитячої праці, торгівлі дітьми та проституції неповнолітніх. Необхідність законодавчого забезпечення охорони життя та здоров'я дітей, захист їх прав спонукала Лігу Націй прийняти Женевську декларацію прав дитини в 1924 р. Наступним важливим кроком стало прийняття ООН в 1959 р. Декларації прав дитини, в якій були проголошені соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. У ній зазначалося, що «Дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження». Документ складається з 10 положень (принципів, як зазначено у Декларації), визнання і дотримання яких повинно дозволити «забезпечити дітям щасливе дитинство [12]. Наступною була Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (далі – Конвенція) [13]. На сьогодні ця Конвенція вважається найважливішим міжнародним документом у сфері захисту дітей, ціль якої є захист осіб, які не досягли 18-річного віку, тобто повноліття. Відповідно до ст. 2 Конвенції «Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань,

національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або будь-яких інших обставин. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї. Аналізуючи положення Конвенції можна зробити висновок, що держави-учасниці здійснюють захист дітей від будь-якої форми насилля, покарання та утисків у сучасному суспільстві.

Аналіз деяких положень канадського законодавства дає підстави стверджувати – насильство (фізичне, психологічне, емоційне) щодо дітей має зворотні наслідки на їх психіку. Для запобігання жорстокому поводженню з дітьми та вирішення цього питання важливим є постійний систематичний збір даних про жорстоке поводження над дітьми та нехтування ними, про які повідомляється в системі захисту дітей [14].

Канадський закон який регулює механізм реалізації булінгу в Британській Колумбії прийнятий у 2000 р. [15], який регулює якість та надання послуг по захисту дітей від будь якого насильства (частина 3, розділ 1, підпункт (1) (с)) «Дитина потребує захисту якщо вона зазнала або, можливо, зазнає фізичної шкоди, сексуального насильства чи сексуальної експлуатації іншою особою, і якщо батьки дитини не бажають або не можуть захистити дитину». Дане положення не забезпечує охорону дитини від застосування психологічного насильства, в тому числі і в закладах освіти, що в даному випадку може призвести до непоправних помилок. Однак, закон про догляд і захист дітей та молоді проголошений 2011 р. здійснює захист дитини від застосування психологічного насильства, тобто охороні підлягає і емоційне здоров'я дитини. Не у всіх країнах можна прослідити позитивну динаміку захисту дітей. Для того, щоб були ефективні положення(заходи) необхідно досліджувати проблеми з якими стикаються діти. На думку авторів, потрібно захищати дітей на усіх рівнях, адже діти – це майбутнє

нації та загалом усього людства, що мають право на щасливе та безпечне дитинство.

Китайська Народна Республіка має суворі закони проти залякування та особливо агресивно намагається боротися з кібербулінгом. Нещодавно країна прийняла закон, який вимагає від людей реєструвати свої справжні імена в Інтернеті. Це дозволяє уряду легше відслідковувати людей, отже, змушуючи підзвітувати про те, що люди розміщують в Інтернеті. Корпорації зобов'язані забезпечити здорове середовище для працівників, а приватні особи зобов'язані вживати заходів, коли стають свідками будь-яких проявів знущань у компанії чи страждають від них. Очікується, що роботодавці застосовуватимуть політику нульової толерантності до залякування та надаватимуть мережі підтримки працівникам, які можуть зазнавати знущань [15].

Кабінет Міністрів України затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період від 30 травня 2018 року до 2021 року [17].

Отже, причини кібербулінгу можуть бути різноманітними. Для усіх учасників (булер, жертва, спостерігачі) цькувань – випадки кібербулінгу є травмуючі, а також необхідно, щоб батьки не боялися звертатися до психологів, і спеціаліст працював з такими дітьми для попередження тяжких наслідків (самопошкодження, самогубство) у майбутньому. Також захистом дітей та протидією від булінгу/кібербулінгу займається багато країн світу. З урахуванням викладеного, можна зробити висновок, що позитивний міжнародний досвід може бути корисним для України з позиції удосконалення та покращення ролі правоохоронних органів, психологів, соціальних працівників з метою захисту дітей від кібербулінгу та профілактики у цьому напрямку.

1.3. Типи (форми) кібербулінгу

Кібербулінг має такі підвиди:

- *Аутинг* – розголошення інформації про сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність іншої людини без її згоди, читання батьками повідомлень у телефоні дитини теж можна вважати аутингом.

- *Сталкінг* – націлене переслідування, тобто коли людині пишуть повідомлення, коментують усі події в житті, стежать за нею.

- *Тролінг* – соціальна провокація (підчепити, підловити, змусити сперечатися зі свідомо абсурдною позицією).

- *Кіберпереслідування* – це дії з прихованого вистежування переслідуваних і тих, хто пересувається без діла поруч, зазвичай зроблені нишком, анонімно, для організації злочинних дій на кшталт спроб звалтування, фізичного насильства, побиття. Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, злочинець отримує інформацію про час, місце й усі необхідні умови здійснення майбутнього нападу.

- *Хейтинг* – негативні коментарі й неконструктивна критика без обґрунтування або запити.

- *Секстинг* – пересилання особистих інтимних фотографій, повідомлень інтимного змісту.

- *Фрейпінг* – кривдник отримує контроль над акаунтом жертви.

- *Кетфішинг* – створюється фейковий акаунт і від імені жертви кібербулінгу пишуться повідомлення.

- *Гріфінг* – нова форма харасменту – гріфінг (griefing, з англійської «grief» – горе, смуток). Цей різновид кібербулінгу передбачає спрямоване притиснення одного з учасників комп'ютерної гри. Агресори в цьому випадку називаються гріферами [18]. Отже, як ми бачимо існує багато підвидів кібербулінгу і кожен з них негативно впливає на осіб. Найчастіше діти страждають від хейтингу, який може перерости у так званий «відкритий» булінг і особа зазнає шкоду здоров'я.

Кібербулінг може відбуватися в соціальних мережах, платформах обміну повідомленнями (месенджерах), ігрових платформах, зокрема через:

- поширення брехні або розміщення фотографій, які компрометують когось у соціальних мережах;

- повідомлення або погрози, які ображають когось або можуть завдати комусь шкоди.

Сучасні американські дослідники Робін Ковальські, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон виокремлюють вісім типів поведінки, які характерні для кібербулінгу:

- Флеймінг (flaming) – обмін короткими гнівними й запальними репліками між двома чи більше учасниками, використовуючи комунікаційні технології. Найчастіше розгортається в «публічних» місцях Інтернету, на чатах, форумах, дискусійних групах.

- Харасмент (harassment) – залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні смс-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з перевантаженням персональних каналів комунікації.

- Обмовлення (denigration) – розповсюдження принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути і текстові повідомлення, і фото, і пісні, які змальовують жертву в шкідливій, інколи сексуальній манері. Жертвами можуть ставати не тільки окремі підлітки, а й групи.

- Самозванство (impersonation) – переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її акаунту в соціальних мережах, блогу, пошти, системи миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію. Організація «хвилі зворотних зв'язків» відбувається, коли за адреси жертви без її відома відправляються ганебні провокаційні листи її друзям і близьким за адресною книгою, а потім розгублена жертва неочікувано отримує гнівні відповіді.

- Ошуканство (outing&trickery) – отримання персональної інформації у міжособовій комунікації й передання її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалася.

- Відчуження (ostracism) – онлайн-відчуження, виключення згруп (чати однокласників, групи в соціальних мережах), відсутність швидкої відповіді на миттєві повідомлення чи електронні листи. Виключення у віртуальному середовищі наражає на серйозні емоційні негаразди, аж до повного емоційного руйнування дитини.

- Кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування переслідуваних і тих, хто пересувається без діла поруч, зазвичай зроблені нишком, анонімно, для організації злочинних дій на кшталт спроб зґвалтування, фізичного насильства, побиття. Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, злочинець отримує інформацію про час, місце й усі необхідні умови здійснення майбутнього нападу.

- Хепіслепінг (happyslapping) – відносно новий вид кібербулінгу, який починався в англійському метро, де підлітки, прогулюючись пероном, раптом ляскали один одного, тоді як інший учасник знімав цю дію на мобільну камеру. У подальшому забудь-якими відеороликами, у яких записано реальні напади, закріпилась назва хепіслепінг. Ці відеоролики розміщують в Інтернеті, де його можуть продивлятися тисячі людей, зазвичай без жодної згоди жертви.

- Ще один вид кібербулінгу, що потребує окремої уваги, – новий вид сексуального насильства проти дітей в Інтернеті – кібергрумінг.

Кібергрумінг – це налагодження злочинцями, які гарно знають психологію дітей, довірливих стосунків з дитиною (через соціальні мережі та фейкові акаунти) з метою отримання від неї інтимних фото чи відео з подальшим шантажуванням дитини для отримання більш відвертих матеріалів, грошей чи зустрічей в офлайн [19]. Спостерігаючи за дітьми можна помітити, що ці типи присутні у їх середовищі. Особливо просліджується хепіслепінг та флеймінг.

Ознаки того, що дитина стала жертвою кіберцькування:

- раптова зміна поведінкового й емоційного стану дитини після користування нею соціальних мереж (це може бути агресивність, підозрілість і відверта замкнутість);
- деструктивні стосунки батьків з дитиною;
- істеричні прояви характеру (несподівані безпричинні сльози, крик);
- погіршення здоров'я через безсоння та занепокоєння дитини;
- невдалі спроби суїциду;
- необмежене користування Інтернет-мережами, надаючи перевагу віртуальному світу;
- погіршення навчальної успішності (дитина неохоче йде на навчання, суперечить батькам, вчителям) [20].

1.4. Соціально-психологічні наслідки булінгу

На кібербулінг, як нову форму агресивного нападу на дитину, поки що взагалі звертається дуже мало уваги [21]. Замислюючись про небезпеки широкої практики взаємодії сучасних дітей (особливо підлітків), визначаючи норми часу її перебування у віртуальному середовищі, враховуючи ризики формування комп'ютерної залежності тощо, про загрози кібербулінгу ми, як правило, не турбуємось, бо й знаємо про ці феномени значно менше. Проте в усьому світі питання кібербулінгу постають все гостріше, актуальніше з огляду на необхідність інформаційної безпеки дитини. І якщо про наслідки реального булінгу ми все частіше чуємо із засобів масової комунікації, це поступово привертає увагу до складної проблеми. Це і повідомлення про травми, нанесені однолітками, про суїцидальні спроби і трагічні смерті [3, с. 10].

Представниця ЮНІСЕФ в Україні Лотта Сильвандер зазначає, що в Україні близько 50 % підлітків були жертвами кібербулінгу. «Кожна третя дитина прогулювала школу через кібербулінг. 75 % підлітків у анонімному

опитуванні підтвердили те, що Instagram, TikTok та Snapchat є основними соціальними платформами для цькування», – додає вона [22].

Деякі дослідження показують, що поширеність кібербулінгу становить від 6,5 % до 35,4 % у Європі та Сполучених Штатах [23], хоча поширеність кібербулінгу серед підлітків змінюється залежно від оцінюваних факторів. До опитування Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) долучилися 6791 респондентів з України, через SMS та сервіси миттєвих повідомлень. Це дало наступну статистику: 29 % опитаних підлітків були жертвами кібербулінгу, а 16 % були змушені пропускати через це шкільні заняття.

Під час ситуацій булінгу та кібербулінгу людина може зазнати шкоди для здоров'я: фізичної та психічної. Заподіяння «шкоди здоров'ю людини» - суспільно небезпечне діяння, яке має свій прямий умисл. Шкода фізичному здоров'ю у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) визнається, як нанесення тілесних ушкоджень різного ступення (легкі, середні, тяжкі – ст.ст. 121-125 КК України) та завдання фізичного болю без тілесних ушкоджень – ст. 126 КК України.

За результатами дослідження Всеукраїнської кампанії проти кібербулінгу DocuDaysUA, партнером якого виступив освітній омбудсмен Сергій Горбачов, станом квітень місяць 2020 року судами було прийнято 482 Постанови щодо булінгу проти дітей. У 13 % випадків справи стосувались кібербулінгу, зокрема погроз, принизливих коментарів та поширення фото і відео без згоди [24]. За ст. 308 Цивільного кодексу України: фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи. Відповідно до даної статті особа може звернутися до суду із вимогою про видалення фото та відшкодування завданої моральної шкоди. А збирання, зберігання, використання, знищення, а також поширення конфіденційної інформації про особу є незаконними діями та передбачають кримінальну відповідальність згідно зі (ст. 182 КК України).

Більшість країн лише нещодавно прийняли відповідне законодавство, але для деяких проблема кібербулінгу все ще табу. Про це говорить Марк Дулаерт (Marc Dullaert) – уповноважений з прав дитини Нідерландів і голова Європейської мережі омбудсменів для дітей: «Безліч інцидентів залишаються нерозкритими та незареєстрованими. Як омбудсмен у справах дітей, я відчув необхідність донести цю інформацію до законодавців. Правові акти, введені в Нідерландах, тепер дають чіткі вказівки школам про те, як запобігати та реагувати на випадки кібербулінгу. Саме омбудсмени можуть подолати національні й міжнародні прогалини в політиці, ліквідувати розрив між прийнятими законами та їх реальною реалізацією» [24]. На сьогодні, Україна робить перші кроки в проблемі подолання кібербулінгу. Тому, зазначене питання потребує відповідних правових нововведень, а тому числі через омбудсмена. Зазначене необхідне для захисту прав та передбачає своєчасне реагування законодавця на реалії швидкоплинного життя та законодавчий захист права на безпечне інтернет-середовище кожного громадянина.

Психічне здоров'я - це рівень психологічного благополуччя, який визначається не тільки відсутністю психічних захворювань, а й рядом соціально-економічних, біологічних і тих, що відносяться до навколишнього середовища факторів.

Психологічно здорова людина - це перш за все людина спонтанна і творча, життєрадісна і весела, відкрита і така, що пізнає себе і навколишній світ не лише розумом, але і відчуттями, інтуїцією. Вона повністю приймає саму себе і при цьому визнає цінність і унікальність людей, що оточують її. Така людина покладає відповідальність за своє життя перш за все на саму себе і отримує уроки з несприятливих ситуацій. Її життя наповнене сенсом, хоча вона не завжди формулює його для себе [25]. Під час кібербулінгу малолітні/неповнолітні особи зазнають психічної шкоди здоров'ю. Це може бути страх, тривога, беззахисність, неадекватне сприйняття себе та оточуючих, складнощі у взаєминах, занижена самооцінка, нервово-психічні

розлади, прояви самотності, фізичного нездужання психосоматичного походження, депресії та ін. Все це може призвести до само пошкодження або найтяжчого наслідку - самогубства. Оскільки ризики, пов'язані з кіберзалякуванням, дуже значні, важливо, щоб батьки вжили заходів, щоб запобігти кіберзалякуванням у житті своїх дітей.

Небезпека у ситуації кібербулінгу полягає також у тому, що переслідувач не бачить виразу обличчя жертви, не чує її інтонацій і не знає про її емоційні реакції: e-mail або миттєві повідомлення дозволяють йому дистанціюватися від них. Емоційний зворотний зв'язок регулює людську взаємодію. Кіберпереслідувач забуває про те, що його повідомлення на екрані свого електронного пристрою читає реальна людина. Жертва також не може бачити переслідувача, уявляти вираження його обличчя, інтерпретувати його інтонації, що ускладнює для неї зчитування сенсу, вкладеного в послання переслідувача. Редукція емоційної складової в електронних листах веде до появи непорозуміння між учасниками комунікації і при цьому до недооцінки цього непорозуміння. Таким чином, комунікація спотворюється в обидві сторони, при цьому учасники можуть навіть про це не здогадуватися [26, с. 249].

Дозволена в Інтернеті анонімність деформує поведінку людей. Можливість не бути ідентифікованими призводить до феномену розторможування: без загрози покарання і соціального несхвалення, люди говорять і роблять речі, які б не стали говорити і робити під своїм власним ім'ям, дозволяють собі набагато більше, ніж звикли в звичайному житті, де вони несуть відповідальність за свої вчинки і слова [26, с. 249].

Підсумувавши вище сказане, можна зробити висновок, що кібербулінг – це сучасна форма агресії щодо дитини за допомогою комунікаційних технологій в Інтернет-мережі. У свою чергу агресивність в особистісних характеристиках неповнолітніх формується в основному як форма протесту у будь-яких проявах, тому що підліток має надзвичайно вузький простір для вияву власної неповторності, тому таким чином розширює «свої кордони».

Суттєво те, що агресивність неповнолітніх виявляється не лише в деструктивних формах поведінки (бійки, сварки, злі жарти), а й можуть проявлятися в кримінальних правопорушеннях – бандитизм, убивство, зґвалтування.

Проаналізувавши такі явища як віртуальне та реальне цькування можна зробити висновок, що обидва явища призводять до негативних наслідків. Проте якщо від реального можна сховатися, спробувати протидіяти або втекти, то з кібербулінгом ситуація дещо гірша, адже дитина не знає, хто її шантажує або погрожує. Це може призвести до порушення сну та емоційного виснаження. Діти бояться зізнатися дорослим, адже вважають це принизливим. Жертву такого цькування легко впізнати, батьки повинні звертати увагу на настрій, поведінку, та перевіряти соціальні мережі (пости, видалення сторінки та ін.) своєї дитини.

Для того, щоб допомогти дитині батьки мають дати їй зрозуміти, що вона може їм довіряти. Вони повинні бути на боці дитини та захищати її.

На нашу думку, батькам необхідно приділяти особливу увагу дитині, яка стала жертвою кібербулінгу та зробити усе можливе, щоб відновити довіру до себе.

Висновки до розділу I

Отже, у правовому полі є поняття «булінг» за прояви якого встановлено адміністративні стягнення, але такого терміну як «кібербулінг» немає, є тільки часинка: «...у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій...». Провівши порівняльний аналіз можна зробити висновок, що причини та наслідки кібербулінгу можуть бути різноманітними, а найтяжчим є самопошкодження та самогубство. Хотілося б акцентувати увагу, що кібербулінг відбувається у Інтернет-мережах, але може перерости у так званий «відкритий булінг», що є найбільш травмуючим для особи, тобто, коли продовжуються знущаються у закладі освіти шляхом розповсюдження фото та приватної інформації жертви, як правдивої так і не правдивої у соціальні мережі.

Узагальнюючи досвід зарубіжних країн у сфері захисту дітей можливо зробити висновки, що кожна держава в різній мірі здійснює їх захист. Тому

виникає нагальна необхідність у розробці програм, які будуть спрямовані на попередження різних форм насильства (кібербулінг, булінг, та інші).

Міжнародний механізм захисту прав дітей свідчить про актуальність цієї проблеми у всьому світі. Державна політика багатьох країн спрямована на боротьбу з різними видами насильства щодо дітей, тому розробляється і реалізується система законодавчого захисту на різних рівнях.

РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КІБЕРБУЛІНГУ

2.1. Визначення вибірки, бази та етапів дослідження

Для визначення відсотка учнів і студентів, які стикалися з кібербулінгом, нами розроблено анкету та проведено дослідження (анкетування) з використанням емпіричного методу. Загальна вибірка склала: 109 студентів та 54 учні міста Києва та області.

Анкети складаються з 10 питань (додаток А та Б). З-поміж інших було виокремлено відкрите запитання, де кожен анкетований міг викласти своє бачення щодо профілактики кібербулінгу.

Також за допомогою методик (тест-опитувальник «Драматичний трикутник» Ніконової О. Ю., методика «Вивчення схильності до агресивної поведінки» А. Баса та А. Даркі (адаптація А. К. Осницького), методика «Особистісна агресивність і конфліктність» Е. Ільїна та П. Ковальова) було проведено діагностику, відповідно до якої було виявлено психологічні особливості кібербулінгу, що допомогло у процесі написання соціально-психологічного тренінгу для психо-соціальної підтримки у ситуаціях

кібербулінгу.

2.2. Методи і методика дослідження

Для досягнення поставлених цілей і вирішення дослідницьких завдань в роботі застосовувався комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Наукові методи, що входять до складу знань, – це весь арсенал накопичених методів дослідження, а також етап наукової діяльності (методи, методика), які використовуються у процесі наукової діяльності в даному конкретному циклі [27, с 6].

Для дослідження психічних особливостей учасників освітнього процесу, збору та обробки психологічної інформації було застосовано методи психології. Було використано такі групи методів, як організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інтерпретаційні.

Організаційний включає в себе порівняльний метод, який дозволив порівняти дані, які було отримано від учнів та студентів.

За допомогою емпіричного методу створили анкету та отримали інформацію, яку у подальшому шляхом методів обробки даних відображено у діаграмах та систематизовано отримані результати.

У процесі використання інтерпретаційного методу було встановлено зв'язки між психічними властивостями респондентів, а також інтерпретація отриманих даних та формування висновків.

Існують різні методи, програми та напрями профілактики явища кібербулінгу. Серед них бесіди, лекції, тренінги, профорієнтаційна робота, залучення до роботи батьків, громади, представників органів управління освітою, поліцію, психолога, соціального педагога. Але є й інші, більш інноваційні технології за допомогою яких можуть вирішуватися такі проблеми. Однією з них можна вважати форум-театр. Дана методика, на сьогодні мало поширюється та досліджується в Україні, проте вже давно й

ефективно використовується в багатьох країнах світу [28, с 5].

Контент-аналіз використовувався під час аналізу нормативно-правової бази та профілактичної програми; - метод моделювання використовувався при підготовці практичної частини дослідження, що дозволить розробити профілактичну програму з протидії онлайн-цькування [29, с. 4].

Існує багато методик, які містять комплексний підхід у роботі з усіма учасниками кібербулінгу.

Link crew (Команда зв'язків) – це система, що існує в північноамериканській педагогіці (США і Канаді) і запроваджена Джоном Дьюї, видатним педагогом і філософом. Створюється «Команда зв'язків» з найбільш позитивних, усміхнених, активних з лідерськими рисами учнів школи. Їх відбирають і спеціально готують для того, щоб в майбутньому вони стали «шефами» хлопців з класів молодшого віку. Особлива увага – тим, хто переходить на нову освітню ступінь (1, 5, 9 класи). Таким чином так звані «куратори» здійснюють нагляд за своїми «підшефними» – це від 3 до 5 чоловік. Їх робота полягає у наданні психологічної допомоги, а саме адаптація до нових умов, роз'яснення, а також допомога у вирішенні конфліктів. Робота здійснюється під керівництвом шкільного психолога або педагога. Всі члени команди проводять заняття для учнів школи з різної тематики така участь у команді є повноцінним шкільним предметом, за який учні, що потрапили в команду, отримують оцінку. За зазначеною методикою працюють в 47 штатах США, дослідники вважають, Link crew є ефективною методикою за допомогою якої можливо звести шкільне насильство до мінімуму [30].

Існують різні діагностики для виявлення, протидії та попередження булінгу. Діагностика кібербулінгу – це складне завдання, оскільки кібербулінг відбувається в інтернеті, де відсутній контроль. Тому, важливо використовувати спеціальні методи діагностики, які спроможні окреслити загальну картину.

Методика Стефана Керпмана «Драматичний трикутник». Який розвиваючи ідею Еріка Еріксона виявив, що соціальні ролі можуть зводитися до трьох основних: рятувальник, жертва, переслідувач. Таким чином утворюючи трикутник. Драматичний трикутник Карпмана - це психологічний термін, що означає певний життєвий сценарій, повторювану конфліктну ситуацію із застосуванням насилля за участю переслідувача, жертви та рятувальника (спостерігача) (див. Рис. 1.1) [31]. Це свого роду грав який об'єднуються ці ролі, трикутник символізує їх зв'язок та постійну зміну. «Три драматичні ролі цієї гри - Рятувальник, Переслідувач і Жертва - насправді мелодраматичні спрощення реальному житті. Ми бачимо себе щедрими Рятувальниками вдячної або невдячної Жертви, праведними переслідувачів нечестивих і Жертвами жорстоких Переслідувачів. Занурюючись в будь-яку з цих ролей, ми починаємо ігнорувати реальність, як актори на сцені, які знають, що живуть вигаданої життям, але повинні робити вигляд, що вірять в її справжність, щоб створити хороший спектакль. При цьому ми ніколи надовго не затримуємося в одній ролі». Головні ролі розташовані на кутах трикутника. У момент кризи відбувається зміна ролей, тобто жертва стає переслідувачем, рятувальник - жертвою, а переслідувач - рятувальником [32].

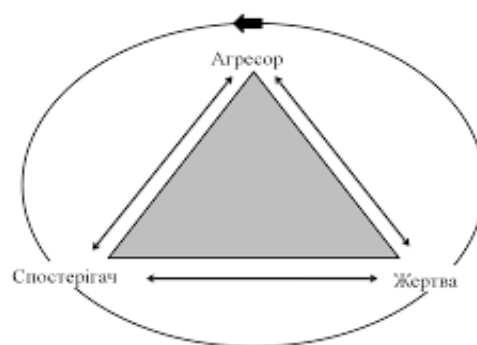

Рис. 1.1 Драматичний трикутник Карпмана

Відштовхуючись від вище сказаного, Ніконова О. Ю. розробила тест-опитувальник (Додаток В) для визначення ролей з драматичного трикутника. Дана методика містить 3 шкали та 19 запитань-завдань. Досліджуванним потрібно установити відповідність кожного твердження з власного досвіду на

шкалі від 1-го до 5-ти, де «1» - «ніколи», «2» - «рідко», «3» - «іноді», «4» - «часто», «5» - « дуже часто». Питання опитувальника не мають зворотної шкали, тому для підрахунку балів потрібно додавати номери відповідей, які й є балами [3]. Ніконова вважає, «соціально-психологічними ознаками співзалежної особистості у чоловіків і у жінок є Роль жертви, турботливого родителя, рольова глибина, схильність до фізичної агресії, а індивідуально-психологічними – дратівливість, відчуття провини, емоційна нестійкість. Ролі агресора і родителя – контролера притаманні – домінування, відповідальність. Позиція агресора проявляється типовий для цієї ролі прояв «виправданої агресії», а також протиставлення себе жертві». [33, с. 9].

Методика «Вивчення схильності до агресивної поведінки А Баса та А. Даркі (адаптація А. К. Осницького) [34, с. 14] (додаток Г). Автори визначили вісім видів агресивної поведінки:

- фізична агресія;
- вербальна агресія;
- непряма агресія;
- негативізм;
- роздратування;
- образа;
- підозрілість;
- автоагресія або відчуття провини.

Для отримання даних щодо притаманних особі вказаних вище показників агресивної поведінки пропонується опитувальник, який складається із 75 питань, де у відповідному квадратику необхідно поставити знак «+» (якщо твердження Вам підходить) або знак «-» (якщо твердження Вам не підходить).

Методика «Особистісна агресивність і конфліктність» Е. Ільїна та П. Ковальова [35] (додаток Д). Призначена для виявлення схильності суб'єкта до конфліктності та агресивності як особистісних характеристик. Є. Ільїн виділяв позитивну агресивність, яку утворюють наполегливість та

непоступливість (безкомпромісності) і негативну агресивність, яку становить поєднання нетерпимість до думки інших та мстивості. Пропонується ряд тверджень. При згоді з твердженням в карті опитування у відповідному квадратику поставте знак «+» («Так»), при незгоді - знак «-» («Ні») [36].

Для дослідження проблеми кібербулінгу також було використано такі методи як теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення), які полягають у вивченні наукової літератури, наукових праць та фахових видань та емпіричні (спостереження, експеримент, анкетування, опитування).

Анкетування використано з метою збору інформації від респондентів (учні шкіл, студенти вищих навчальних закладів), де був використаний спеціально-оформлений список запитань для виявлення проблем та виявити особливості розробки програми профілактики кібербулінгу. Категорія респондентів: 109 студенти вищих навчальних закладів та 54 учні загальноосвітніх шкіл. Форма анкетування – письмова, шляхом заповнення та надавання відповідей респондентами. Зміст пропонованих питань зумовлений змістом отриманих у роботі науково обґрунтованих висновків, що можуть бути спростовані, підтвержені або уточнені в процесі анкетування. У письмовій анкеті, що була запропонована респондентам, питання були сформульовані таким чином, щоб отримати максимально точні, обґрунтовані та логічні відповіді.

Статистичний метод – кількісна і якісна обробка даних за допомогою методів математичної статистики для отримання та порівняння результатів дослідження. Для результативності обробки даних анкетування отримані результати дослідження обліковувалися за допомогою методу опису; метод індукції – узагальнення та систематизація результатів дослідження.

Отже, діагностика кібербулінгу досі залишається значною проблемою, хоча наявні критерії для їх виявлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 5. Ст. 33
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#n8>
2. Алексєєнко Т. Явища мобінгу і булінгу у взаєминах особистості та колективу. *Управління освітою*. 2019. № 4 (412). С. 46–53.
3. Найдьонова Л. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. *Інститут соціальної та політичної психології НАПН України*. Серія «медіаосвіта на допомогу вчителю». Київ, 2014. С. 110. URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/KIBERBULLING-ABO-AGRESIYA-V-INTERNETI-SPOSOBY-ROZPIZNANNYA-I-ZAHYST-DYTYNY-.pdf>
4. Фадєєва М. В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині-жертві кібербулінгу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Серія «Педагогіка і психологія». Ялта, 2013. Вип. 39. Ч. 1. 316 с.
5. Smith P. K. Cyberbullying in young people: an overview of its nature and impact. URL: <http://www.cyberbullying.web01-d.gr.cust.pin.se/wp-content/uploads/2016/04/peter-smith-1.pdf>.
6. Когутяк Н. Особливості самопрезентації підлітка в середовищі віртуального спілкування: причини кібербулінгу. *Філософія, соціологія, психологія*. 2014. Вип. 19. Ч. 1. С. 55-63.
7. Unicef. Cyberbullying: What is it and how to stop it. URL: <https://www.unicef.org/end-violence/how-to-stop-cyberbullying>
8. Randall P. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL:

- <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>
9. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1-2. С. 184-193.
  10. Olweus D. Aggressors and Their Victims: Bullying at School. In: Frude N., Gault H. (Eds) Disruptive Behavior in Schools. New York, Willey&Sons, 1984. P.57-76.
  11. Падучак О. Булінг: міфи та реальність. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/buling-mify-ta-realnist/>
  12. Декларація прав дитини. URL: <https://www.content.net.ua/registration/content/ua3878/pages/f33823.html>
  13. Конвенція про права дитини: підпис. 20 листоп. 1989 р.; ред. зі змінами схв. резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р. *Верховна Рада України.* URL: https://zakonrada.gov.ua/laws/show/995_021
  14. Provincial and territorial child protection legislation and policy. URL: <https://www.canada.ca/en/public-health/services/publications/health-risks-safety/provincial-territorial-child-protection-legislation-policy-2018.html>
  15. Child, Family and Community Service Act. URL: <https://canlii.ca/t/52td4>
  16. A guide to world wide bullying laws. URL: <https://www.hcalawyers.com.au/blog/bullying-laws-around-the-world/>
  17. Офіційний сайт Верховної Ради України. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-п#Text>
  18. Нова українська школа. Булінг і безпека дітей в інтернеті. Що робити вчителям і батькам. URL: <https://nus.org.ua/articles/buling-i-bezpeka-ditej-v-interneti-shho-robyty-vchytelyam-i-batkam/>
  19. Види булінгу та кібербулінгу. URL: <https://edu.bullyingstop.org.ua/article/4>
  20. Кібербулінг: що це, яким він буває та як від нього захистити свою

- дитину. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10082081-kberbulng-scho-ce-yakim-vn-buvaye-ta-yak-vd-nogo-zahistiti-svoyu-ditinu.html>
21. Мітіна С. В. Проблема кіберсоціалізації особистості. *Соціально психологічні проблеми суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 10 квітня 2020 р. К.: Таврійській національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 200-203.
22. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. 50% підлітків в Україні були жертвами цькування в інтернеті-презентовано чат-бот «Кіберпес» для допомоги у боротьбі з кібербулінгом. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/50-pidlitkiv-v-ukrayini-buli-zhertvami-ckuvan-v-interneti-prezentovano-chat-bot-kiberpes-dlya-dopomogi-u-borotbi-z-kiberbulngom>
23. Bottino S. M. B., Bottino C. M. C., Regina C. G., Correia A. V. L., Ribeiro W. S. Cyberbullying and adolescent mental health: Systematic review. *Cad. Saúde Pública*. 2015. P. 463–475. doi: 10.1590/0102-311x00036114.
24. Конверський А. Є. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів. Київ: центр учбової літератури. 2010. 352 с. URL: http://biology.univ.kiev.ua/images/stories/Upload/Kafedry/Biofizyky/2014/konversky_osn_metod_ta_org_nayk_dosl.pdf
25. Центр сімейної медицини. Психічне здоров'я – основа щасливого життя людини. URL: <https://brovmedcentr.in.ua/2018/10/09/психічне-здоровя-основа-щасливого/>
26. Міхеєва О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений* № 11 (63). Київ, 2018. С. 247-251.
27. Конверський А. Є. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів. Київ: центр учбової літератури. 2010. 352 с. URL: http://biology.univ.kiev.ua/images/stories/Upload/Kafedry/Biofizyky/2014/konversky_osn_metod_ta_org_nayk_dosl.pdf

[onversky_osn_metod_ta_org_nayk_dosl.pdf](#)

28. Андрусенко Т. Г. Попередження булінгу у середовищі старшокласників засобами форум-театру. 2019. 93 с. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1530/1/Андрусенко_2019.pdf
29. Шкриль І. Б. Розробка профілактичної програми з протидії шкільному насильству. 2019. 52 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/74800/3/Shkril_bak_rob.pdf
30. Катеринчук К. В., Мацюк О. Л. Булінг: правові та соціально-психологічні аспекти. *Слово Національної школи суддів України*. № 3 (32), 2020. С. 113-124. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17229/1/20210301_306.PDF
31. A guide to world wide bullying laws. URL: <https://www.hcalawyers.com.au/blog/bullying-laws-around-the-world/>
32. «Драматичний трикутник Карпмана». URL: https://stud.com.ua/126149/sotsiologiya/dramatichniy_trikutnik_karpmana
33. Ніконова О. Ю. Соціально-психологічні ознаки спів залежної особистості: гендерний аспект. *Інститут соціальної та політичної психології НАПН України*. Київ, 2012. 12 с. URL: <http://dspace.ltsu.org/bitstream/123456789/3000/2/Nikonova.pdf>
34. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/471051.pdf>
35. Шевчук В. В. Особливості прояву агресії у молодшому та старшому підлітковому віці у дітей із уповільненим психічним розвитком. *Молодий вчений*. № 5 (81), 2020. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/5/68.pdf>
36. Методика «Особистісна агресивність і конфліктність» Є. П. Ільїна, П. А. Ковальова. *Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського*. Полтава, 2010. С. 18-

http://poippo.pl.ua/files/pidrozdily/CPPSR/NP_DOC/Agresuvnist_nasullya_2010.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для учнів шкіл

Шановні респонденти!

Просимо Вас надати відповіді на запитання анонімної анкети.

Проаналізовані дані будуть узагальнені та використані для подальших наукових досліджень

1. Чи знаєте Ви що таке «кібербулінг» ?

А. Так;

Б. Ні.

2. Чи присутнє насильство (фізичне, психічне) у вашому класі, школі ?

А. Так;

Б. Ні.

3. Як особисто Ви ставитеся до агресивної поведінки/образ людей в Інтернеті?

А. Позитивно;

Б. Негативно.

4. Чи були Ви самі учасником онлайн-цькування ?

А. Так, як агресор (той, хто є ініціатором цькування), організатор;

Б. Так, як підбурювач;

В. Так, як спостерігач;

Г. Так, жертва;

Д. Ні, не був (була).

5. З якими приниженнями Ви стикалися ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

А. поширення брехні у соціальних мережах або розміщення соромливих фотографій чи відео;

Б. надсилання образливих, образливих або загрозованих повідомлень, зображень чи відео через платформи обміну повідомленнями;

В. видавати себе за когось і надсилати підлі повідомлення іншим від їхнього імені або через підроблені облікові записи та інше;

Г. Натяки сексуального характеру;

Д. Інша відповідь _____

6. Чи були Ви в ролі жертви кібербулінгу ?

А. Так;

Б. Ні.

7. Яким способом Ви зазвичай реагуєте на ситуацію насильства ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

А. Проявляєте агресію у відповідь;

Б. Виконуєте вимоги кривдника;

В. Звертаєтесь за допомогою;

Г. Прагнете змиритися з ситуацією;

Д. Інша відповідь _____

8. До кого Ви можете звернутися за допомогою у разі кіберцькування над Вами ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

А. До батьків;

Б. До брата/сестри;

В. До друзів;

Г. До вчителя;

Д. До психолога;

Е. Залишаюся сам на сам;

Є. Інша відповідь _____

9. Хто, на Вашу думку, здатний допомогти припинити кіберцькування над особою ?

А. Батьки або особи, які їх замінюють;

Б. Адміністрація (директор, заступники директора);

В. Вчитель;

Г. Психолог;

Д. Учні;

Е. Інша відповідь _____

10. Які, на Вашу думку, які дії зможуть покращити внутрішнє середовище у начальному закладі та Інтернет-середовищі ?

Ваші пропозиції _____

Стать _____

Вік _____

Дякуємо за співпрацю!!!

Анкета для студентів

Шановні респонденти!

Просимо Вас надати відповіді на запитання анонімної анкети.

Проаналізовані дані будуть узагальнені та використані для подальших наукових досліджень

1. Чи знаєте Ви що таке «кібербулінг» ?

А. Так;

Б. Ні.

2. Чи присутнє насильство (фізичне, психічне) у Вашому закладі освіти ?

А. Так;

Б. Ні.

3. Як особисто Ви ставитеся до агресивної поведінки/образ людей в Інтернеті?

А. Позитивно;

Б. Негативно.

4. Чи були Ви самі учасником онлайн-цькування ?

А. Так, як агресор (той, хто є ініціатором цькування), організатор;

Б. Так, як підбурювач;

В. Так, як спостерігач;

Г. Так, жертва;

Д. Ні, не був (була).

5. З якими приниженнями Ви стикалися ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

А. поширення брехні у соціальних мережах або розміщення соромливих фотографій чи відео;

Б. надсилання образливих, образливих або загрозованих повідомлень, зображень чи відео через платформи обміну повідомленнями;

В. видавати себе за когось і надсилати підлі повідомлення іншим від їхнього імені або через підроблені облікові записи та інше;

Г. Натяки сексуального характеру;

Д. Інша відповідь _____

6. Чи були Ви в ролі жертви кібербулінгу ?

А. Так;

Б. Ні.

7. Яким способом Ви зазвичай реагуєте на ситуацію насильства ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

А. Проявляєте агресію у відповідь;

Б. Виконуєте вимоги кривдника;

В. Звертаєтеся за допомогою;

Г. Прагнете змиритися з ситуацією;

Д. Інша відповідь _____

8. До кого Ви можете звернутися за допомогою у разі кіберцькування над Вами ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

А. До батьків;

Б. До брата/сестри;

В. До друзів;

Г. До вчителя;

Д. До психолога;

Е. Залишаюся сам на сам;

Є. Інша відповідь _____

9. Хто, на Вашу думку, здатний допомогти припинити кіберцькування над особою ?

- А. Батьки або особи, які їх замінюють;
- Б. Адміністрація (директор, заступники директора);
- В. Вчитель;
- Г. Психолог;
- Д. Група;
- Е. Інша відповідь _____

10. Які, на Вашу думку, які дії зможуть покращити внутрішнє середовище у начальному закладі та Інтернет-середовищі ?

Ваші пропозиції _____

Стать _____

Вік _____

Дякуємо за співпрацю!!!

Додаток В

Тест - опитувальник «Драматичний трикутник»

Інструкція. Оцініть, як часто твердження тесту реалізуються у Вашому житті за шкалою: Ніколи - 1 бал; Рідко 2 бали; Іноді - 3 бали; Часто - 4 бали; Дуже часто 5 балів.

1. Мені хочеться розповісти про свої біди й отримати співчуття.
2. Можу підняти голос або навіть застосувати силу, щоб врятувати ситуацію.
3. Намагаюся допомагати близьким і знайомим.
4. Я хочу позбавити своє життя від любителів поплакатися.
5. Я говорю у звинувачувальному тоні.
6. Відчуваю себе рятівником щодо інших людей.
7. Багато чого у моєму житті гірше, ніж у інших.

8. Якщо людина відверто негативна, я подбаю, щоб про це знала й вона, й інші.
9. Мені хочеться зробити щось добре для людей.
10. Мені потрібна людина, якій можна довіритися.
11. У житті я скоріше нападник, ніж жертва.
12. Мені звично вислуховувати скарги близьких чи знайомих.
13. У мріях я уявляю себе оточеним славою і вдячністю.
14. У мене бувають напади гніву: я злюся, кричу, погрожую і т.д.
15. Допмагаючи людям, я відчуваю підйом сил.
16. У мріях я душевно бесідную з розуміючою людиною, яка може мене вислухати чи пожаліти.
17. Якщо хтось із близьких чи знайомих неправий відразу кажу йому про це.
18. У мріях я уявляю, як винні отримують по заслuzі.
19. Я відчуваю себе жертвою.

Ключ:

Роль Жертви: 1, 4, 7, 10, 13, 16, 18, 19,

Роль Агресора: 2, 5, 8, 11, 14, 17.

Роль Рятівника: 3, 6, 9, 12, 15.

Додаток Г

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання. Якщо воно підходить вам, поставте поруч знак «+», якщо не підходить, то «-».

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.

8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидуватися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.
19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим.
20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять.
23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на брутальні жарти.
27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби.
30. Досить багато людей заздрять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх ставили на місце.

34. Я ніколи не буваю похмури́м від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги.
37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе задрість.
38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються.
39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось.
49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені.
53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводитьсь зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це.

60. Я лаюся тільки через злість.
61. Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене.
71. Я часто тільки вдаюся до погроз, але не збираюся їх реалізовувати.
72. Останнім часом я став занудою.
73. Під час суперечки я часто підвищую голос.
74. Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей.
75. Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь.

Ключ:

- 1) Фізична агресія (k=11): 1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+.
- 2) Вербальна агресія (k=8): 7+, 15+, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75-.
- 3) Непряма агресія (k=13): 2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+.
- 4) Негативізм (k=20): 4+, 12+, 20+, 28+, 36-.
- 5) Дратівливість (k=9): 3+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+.
- 6) Схильність до підозр (k=11): 6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65-, 70-.
- 7) Образа (k=13): 5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+.
- 8) Відчуття провини (k=11): 8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 67+.

МЕТОДИКА «ОСОБИСТІСНА АГРЕСИВНІСТЬ І КОНФЛІКТНИХ»

(Є. П. ІЛЬІН, П. А. КОВАЛЬОВ)

Методика призначена для виявлення схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності як особистісним характеристикам.

Інструкція. Вам пропонується ряд тверджень. При згоді з твердженням в карті опитування (вона наводиться нижче) у відповідному квадратику поставте знак «+» («так»), при незгоді - знак «-» («ні»).

Текст опитувальника

1. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
2. У суперечках я завжди намагаюся захопити ініціативу.
3. Мені частіше за все не віддають належне за мої справи.
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не поступлюся.
5. Я намагаюся робити все, щоб уникнути напруженості у відносинах.
6. Якщо по відношенню до мене чинять несправедливо, то я про себе накликаю кривдникові всякі нещастя.
7. Я часто злюся, коли мені заперечують.
8. Я думаю, що за моєю спиною про мене говорять погано.
9. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
10. Думка, що напад - кращий захист, правильне.
11. Обставини майже завжди сприятливішими складаються для інших, ніж для мене.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, я намагаюся його не виконувати.
13. Я намагаюся знайти таке рішення спірного питання, яке задовольнило б усіх.
14. Я вважаю, що добро ефективніше помсти.
15. Кожна людина має право на свою думку.
16. Я вірю в чесність намірів більшості людей.

17. Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.
18. У суперечці я часто перебиваю співрозмовника, нав'язуючи йому мою точку зору.
19. Я часто ображаюся на зауваження інших, навіть якщо і розумію, що вони справедливі.
20. Якщо хтось «корчить» з себе важливу персону, я завжди роблю йому наперекір.
21. Я пропоную, як правило, середню позицію.
22. Я вважаю, що гасло з мультфільму: «Зуб за зуб, хвіст за хвіст» - справедливий.
23. Якщо я все обдумаю, то я не потребую поради інших.
24. З людьми, які зі мною привітніше, ніж я міг очікувати, я тримаюся насторожено.
25. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю на це уваги.
26. Я вважаю нетактовним не давати висловитися в суперечці іншій стороні.
27. Мене ображає відсутність уваги з боку оточуючих.
28. Я не люблю піддаватися в грі навіть з дітьми.
29. У суперечці я намагаюся знайти те, що влаштує обидві сторони.
30. Я поважаю людей, які не пам'ятають зла.
31. Затвердження «Розум - добре, а два - краще» справедливо.
32. Затвердження «Не обдуриш - не проживеш» теж справедливо.
33. У мене ніколи не буває спалахів гніву.
34. Я можу уважно і до кінця вислухати аргументи спорящего зі мною.
35. Я завжди ображаюся, якщо серед нагороджених за справу, в якій я брав участь, немає мене.
36. Якщо в черзі хтось намагається довести, що він стоїть попереду мене, я йому не поступаюся.
37. Я намагаюся уникати загострення відносин.
38. Часто я уявляю ті покарання, які могли б обвалитися на моїх кривдників.
39. Я не вважаю, що я дурніший інших, тому їх думка мені не указ.

40. Я засуджую недовірливих людей.
41. Я завжди спокійно реагую на критику, навіть якщо вона здається мені несправедливою.
42. Я завжди переконано відстоюю свою правоту.
43. Я не ображаюся на жарти друзів, навіть якщо вони злі.
44. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення важливого для всіх питання.
45. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.
46. Я вірю, що за зло можна відплатити добром, і дію відповідно з цим.
47. Я часто звертаюся до колег, щоб дізнатися їхню думку.
48. Якщо мене хвалять, значить, цим людям від мене щось потрібно.
49. У конфліктній ситуації я добре володію собою.
50. Мої близькі часто ображаються на мене за те, що в розмові з ними я їм «рота не даю відкрити».
51. Мене не чіпає, якщо при похвалі за загальну роботу не згадується моє ім'я.
52. Ведучи переговори зі старшим за посадою, я намагаюся йому не заперечувати.
53. У рішенні будь-якої проблеми я віддаю перевагу «золоту середину».
54. У мене негативне ставлення до мстивим людям.
55. Я не думаю, що керівник повинен рахуватися з думкою підлеглих, адже відповідати за все йому.
56. Я часто боюся каверз з боку інших людей.
57. Мене не обурює, коли люди штовхають мене на вулиці або в транспорті.
58. Коли я розмовляю з кимось, мене так і підмиває швидше викласти свою думку.
59. Іноді я відчуваю, що життя надходить зі мною несправедливо.
60. Я завжди намагаюся вийти з вагона раніше за інших.
61. Навряд чи можна знайти таке рішення, яке б усіх задовольнило.
62. Жодне образа не повинно залишатися безкарним.

63. Я не люблю, коли інші лізуть до мене з порадами.
64. Я підозрюю, що багато підтримують зі мною знайомство з користі.
65. Я не вмію стримуватися, коли мене незаслужено дорікають.
66. Я більше люблю атакувати, ніж захищатися.
67. У мене викликають жаль надмірно образливі люди.
68. Для мене не має великого значення, чия точка зору в суперечці виявиться правильною - моя чи чужа.
69. Компроміс не завжди є кращим вирішенням спору.
70. Я не заспокоююся до тих пір, поки не помщуся кривднику.
71. Я вважаю, що краще порадитися з іншими, ніж приймати рішення одному.
72. Я сумніваюся у щирості слів більшості людей.
73. Зазвичай мене важко вивести з себе.
74. Якщо я бачу недоліки в інших, я не соромлюся їх критикувати.
75. Я не бачу нічого образливого в тому, що мені говорять про мої недоліки.
76. Будь я на базарі продавцем, я не став би поступатися в ціні за свій товар.
77. Піти на компроміс - значить показати свою слабкість.
78. Чи справедливо думка, що якщо тебе вдарили по одній щоці, то треба підставити й іншу?
79. Я не відчуваю себе ущемленим, якщо думка іншого виявляється більш правильним.
80. Я ніколи не підозрюю людей в нечесності.